

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ

АРХЕОЛОГІЯ
І ДАВНЯ ІСТОРІЯ
УКРАЇНИ
Випуск 1 (22)

2017
КИЇВ

НАУКОВА СЕРІЯ — ЗАСНОВАНА У 2010 р.

ВИДАЄТЬСЯ ЧОТИРИ РАЗИ НА РІК

АРХЕОЛОГІЯ:

ДОСЛІДЖЕННЯ,
ЕКСПЕРИМЕНТИ,
РЕКОНСТРУКЦІЇ

АРХЕОЛОГІЯ І ДАВНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Наукова серія з проблем археології та давньої історії

Серія присвячена публікаціям досліджень з археології та давньої історії України. Висвітлюються питання соціально-економічного розвитку та культурних зв'язків населення України у кам'яному та мідно-бронзовому віках, сторінки з історії киммерійців та скіфів, матеріальна та духовна культура античних греків у Північному Причорномор'ї, етногенез та рання історія слов'ян, розвиток давньоруських міст і сіл, матеріальної культури середньовіччя і нового часу. Видаються нові археологічні матеріали, розвідки з історії археології та архівні джерела. Для археологів, істориків, краєзнавців, учителів історії, студентів історичних факультетів, усіх, хто цікавиться давньою історією України.

Серия посвящена публикациям исследований по археологии и древней истории Украины. Освещаются вопросы социально-экономического развития и культурных связей населения Украины в каменном и медно-бронзовом веках, страницы истории киммерийцев и скифов, материальная и духовная культура античных греков в Северном Причерноморье, этногенез и ранняя история славян, развитие древнерусских городов и сел, материальной культуры средневековья и нового времени. Издаются новые археологические материалы, исследования по истории археологии и архивные источники.

Для археологов, историков, краеведов, учителей истории, студентов исторических факультетов, всех, кто интересуется древней историей Украины.

A series is devoted to publications of investigations on archaeology and ancient history of Ukraine. Questions of social and economic development and cultural relations of the population of Ukraine in the Stone and Copper-Bronze Age, pages of Cimmerian and Scythian history, material and spiritual culture of antique Greeks in Northern Black Sea Coast, ethnogenesis and early history of Slavs, development of the Ancient Russian cities and villages, material culture of Medieval and Modern periods are under observing. New archeological records, survey on history of archaeology and archival sources are being published.

This series is intended for archeologists, historians, regional specialists, teachers of history, students of historical departments and for all who is interested in ancient history of Ukraine.

Засновник та видавець

Інститут археології
Національної академії наук
України

Свідоцтво

про реєстрацію ЗМІ

КВ № 17659-6509Р
від 29.03.2011

Адреса редакції:

Україна, 04210, Київ 210,
просп. Героїв Сталінграда, 12
Тел.: (+380-44) 418-61-02
Факс: (+380-44) 418-33-06
E-mail: gorbanenko@gmail.com

Затверджено до друку

Вченою радою
Інституту археології
НАН України
20.10.2016, протокол № 7.

Усі матеріали рецензовано

Рисунки

авторські

Надруковано

в авторській редакції

Комп'ютерна верстка

С.А. Горбаненка

Усі права застережено.

Передрук можливий

зі згоди редакції

та авторів статей

ISSN 2227-4952

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ТОЛОЧКО П. П., академік НАН України
СКОРИЙ С. А. (головний редактор), доктор історичних наук, професор

ГОРБАНЕНКО С. А. (відповідальний секретар), кандидат історичних наук

ІВАКІН Г. Ю., член-кореспондент НАН України

КРИЖИЦЬКИЙ С. Д., член-кореспондент НАН України

МОЦЯ О. П., член-кореспондент НАН України

ЧАБАЙ В. П., член-кореспондент НАН України

ЗАЛІЗНЯК Л. Л., доктор історичних наук, професор

ОТРОЩЕНКО В. В., доктор історичних наук, професор

БОЛТРИК Ю. В., кандидат історичних наук

КУЛАКОВСЬКА Л. В., кандидат історичних наук

ПЕТРАУСКАС О. В., кандидат історичних наук

ПОТЕХІНА І. Д., кандидат історичних наук

САМОЙЛОВА Т. Л., кандидат історичних наук

СОН Н. О., кандидат історичних наук

Надруковано за фінансової підтримки Громадської організації «Історико-культурологічний центр "Крук"» м. Горішні Плавні та Житомирської археологічної експедиції ІА НАН України

© ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ, 2017

Підписано до друку 20.03.2017. Формат 60 × 84/8.

Гарн. Century Schoolbook. Папір офс. Друк офс. Ум.-друк. арк. 44,2. Обл.-вид. арк. 52,2. Тираж 150 екз. Зам.

Тираж віддруковано ТОВ «Майдан», 61002, Харків, вул. Чернишевська, 59. Тел.: (057) 700-37-30

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 1002 від 31.07.2002 р.

З М І С Т

Олевськ стародавній та сучасний
(О.А. Омельчук)

Скансен у Горішніх Плавнях: реалії й перспективи

Літописний Вишгород: минуле, сучасне, майбутнє
(В.П. Виговський)

Вступ

СТАТТІ

Петраускас А.В. Археологічні розкопки, експериментальна археологія та музеєфікація на базі археологічної експедиції в м. Олевськ

Гопкало О.В. Остатки одежды из погребений культуры Черняхов—Сынтана-де-Муреш

Колода В.В. Спеціалізовані знаряддя як відображення рівня ремісничого виробництва на селищі «Мохнач ІІ» у салтівський час

Тарасаў С.В. Канфлікт паміж Полацкам і Кіевам 1066—1068 гг. Палітыка-рэлігійны аспект

Готун І.А. Середньовічне селище Ходосівка-Рославське (до десятиріччя розкопок пам'ятки)

Пескова А.А. К вопросу о местных особенностях в изготовлении борисоглебских крестов-реликвари-ев в Галицко-Волынской земле

Кошман В.І., Плавінські М.А. Абарончыя збудаванні Мінскага замчышча ў святле апошніх даследаванняў

Мусин А.Е. Вышгородская икона святых князей Бориса и Глеба: истоки образа и эволюция иконографии

C O N T E N T S

---

6 Olevsk an Ancient and Modern
(O.A. Omelchuk)

8 Skansen in Horishny Plavny: Realities and Perspectives

10 Annalistic Vyshgorod: Past, Present and Future
(V.P. Vyhovskyy)

12 Foreword

ARTICLES

---

15 Petrauskas A.V. Archaeological Excavations, Experimental Archaeology and Museumification on Archaeological Expedition Base in the City Olevsk

22 Gopkalo O.V. The Remains of Clothes from Graves of Chernyakhiv—Sintana-de-Mures Culture

40 Koloda V.V. Specialized Crafting Tools as a Mark of the Handicraft Level at Mokhnach «II» Settlement in the Saltov Times

50 Tarasov P.I. The conflict 1066—1068 between Polotsk and Kiev. Political and religious aspect

61 Hotun I.A. Khodosivka-Roslavske Medieval Settlement (to the tenth anniversary of excavations of monument)

91 Peskova A.A. On the Local Specificities of the Manufacturing of Reliquary-Crosses on the Territory of Galicia and Volhynia

100 Koshman V.I., Plavinski M.A. Fortifications of Minsk Zamchyshecha in the light of recent research

110 Musin A.Ye. The icon of Saint Princes Boris and Gleb in Vyshgorod near Kiev: origins and development of iconography

ПУБЛІКАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

Магомедов Б.В., Диденко С.В., Милашевский А.С. 123
Моги́льник черняховской культуры у с. Легедзине
(работы 2015 г.)

Приложение 1. Рудич Т.А. Палеоантрополо- 139
гический материал из могильника Легедзине
за 2015 г.

Приложение 2. Козак О.Д. Палеопатологічні 140
дослідження скелетів з розкопок могильника
Легедзине за 2015 р.

Кракало І.В. Ли́ки античності 142

Козюба В.К. Нові давньоруські пам'ятки околиць 148
Ки́ева

Кедун І.С., Пархоменко О.Г. Археологічні дослід- 159
ження поселення Магерки І в Ніжині

Плавінські М.А. Папярэднія вынікі раскопак Мяд- 163
зельскага замка ў 2013—2015 гг.

ЕКСПЕРИМЕНТ і РЕКОНСТРУКЦІЯ

Дараган М.Н., Бондарь К.М. От измерений к ре- 178
конструкциям: методология неразрушающих ис-
следований памятников археологии и истории

Лысенко С.С., Лысенко С.Д. Экспериментальные 190
исследования способа ношения некоторых укра-
шений комаровской культуры

Бітківська Т.В. Типоло́гія, хроноло́гія і техноло- 204
гічні особливості виробництва фібул зарубинець-
кого типу

Рейда Р.М., Гейко А.В., Сапегін С.В. Реконструк- 210
ція ремін з поховання 115 Шишацького могиль-
ника черняхівської культури

Петраускас О.В., Коваль О.А. Експериментальні 216
роботи Комарівської археологічної експедиції в
2015 р.

Оленич А.М., Бібіков Д.В., Івакін В.Г., Зоценко І.В. 225
Експериментальна реконструкція давньоруського
гончарного горну (за матеріалами ремісничого по-
саду Вишгорода)

Шерстюк В.В. До реконструкції Говтвянської бит- 230
ви 1638 р.

Погоржельська І.В. Дослідження та наукова ре- 238
конструкція одягу угорського типу за археологіч-
ними знахідками

АРХЕОЛОГІЯ і ПРИРОДНИЧІ НАУКИ

Нікітенко І.С., Супруненко О.Б. Петрографічні 243
дослідження кам'яних стел і деталей поховальних
споруд з округи Горішніх Плавнів на Полтавщині

PUBLICATIONS of ARCHAEOLOGICAL MATERIALS

Magomedov B.V., Didenko S.V., Milashevsky O.S. 123
The Cemetery of Chernyakhiv Culture by Village
Legedzine (Excavation 2015)

Appendix 1. Rudich T.A. Paleoanthropological 139
material from the cemetery Legedzine in 2015

Appendix 2. Kozak O.D. Paleopathological study 140
of skeletons from excavations of cemetery Leged-
zine in 2015

Krakalo I.V. Faces of Antiquity 142

Koziuba V.K. New Old Rus'sian Sites in Vicinity of 148
Kiev

Kedun I.S., Parkhomenko O.G. Archaeological Re- 159
search of the Settlement Magerky I in Nizhyn

Plavinski M.A. Preliminary Results of Miadzel Cas- 163
tle Excavations in 2013—2015

EXPERIMENT and RECONSTRUCTION

Daragan M.M., Bondar K.M. From measurements to 178
reconstructions. The methodology for non-destructive
investigations of archaeological and historical
monuments

Lysenko S.S., Lysenko S.D. Experimental study of 190
the way of wearing of some adornments of Komarov
culture

Bitkovska T.V. Typology, Chronology and Techno- 204
logical Specificity of the Zarubintsy Fibula Type
Making

Reida R.M., Heiko A.V., Sapiehin S.V. Reconstruc- 210
tion of Belts from the Burial 115 of Shyshaky Cem-
etery of Chernyakhiv Culture

Petrauskas O.V., Koval O.A. Experimental Investi- 216
gations in Komariw Archaeological Expedition 2015

Olenich A.M., Bibikov D.V., Ivakin V.G., Zotsenko I.V. 225
Experimental reconstruction of old rus pottery kiln
(based on excavations handicraft quarter of Vysh-
gorod)

Sherstyuk V.V. By the Reconstruction of the Battle 230
near Govtva 1638

Pogorzelska I.V. Studying and Science Reconstruc- 238
tion Hungarian Clothes on the Base of Archeological
Finds

ARCHAEOLOGY and NATURAL SCIENCES

Nikitenko I.S., Suprunenko O.B. Petrographic Investiga- 243
tions of Stone Stelae and Burial Construction Details from
the Neighborhood of Horishni Plavni in Poltava Region

- Камелина Г.А., Биркина Н.А., Мамонова А.А.* 249 *Kamelina G.A., Birkina N.A., Mamonova A.A.* Textiles in the Burials of the Chernyakhiv Culture in the Collection of the State Historical Museum
- Журавлев О.П.* 258 *Zhuravlev O.P.* Osteological Materials from the Chernyakhiv Cultures Settlement Barbara I
- Черненко О.Є., Кравченко Р.А., Горбаненко С.А., Горобець Л.В., Ковальчук О.М., Сенюк О.Г., Сергеева М.С.* 266 *Chernenko O.E., Kravchenko R.A., Gorbanenko S.A., Gorobets L.V., Kovalchuk O.M., Senyuk O.G., Sergeyeva M.S.* Sverdlovske-1: Bio-economic Activity of Inhabitants of the Romny Culture Hill-fort in Chernihiv Region (Ukraine)
- Сергеева М.С.* 302 *Sergeyeva M.S.* Archaeological Wood as a Source for the Reconstruction of Economic Activity of the Old Rus Population in the Middle Dnieper Area (on the Formulation of the Problem)
- Нестеровський В.А., Журухіна О.Ю.* 310 *Nesterovskiy V.A., Zhurukhina O.Yu.* Technology of Amber Processing in Old Rus'
- Яніш Є.Ю., Шерстюк В.В.* 317 *Yanish Ye.Yu., Sherstiuk V.V.* Results of the Analysis of Ichthyological Remains from Manzhelia Settlement (Based on Research 2015)
- Гнера В.А.* 321 *Gnera V.A.* Use of Aero and Satellite Imagery for Archaeological Exploration Busylivskoho district

ДИСКУСІЇ

DISCUSSION

- Володарець-Урбанович Я.В.* 331 *Volodarets-Urbanovich Ya.V.* Casting Molds Of Early Medieval Slavs: Reinterpretation Finds
- Скиба А.В.* 347 *Skyba A.V.* On the Functional Use of the T-shaped Plaques in the Belt Sets «Heraldic» Style
- Башкоў А.А., Іоў А.В.* 357 *Bashkou A.A., Iou O.V.* Issues of Topography and the Reconstruction of the Old Kamieniec

ІСТОРІЯ НАУКИ

HISTORY of SCIENSE

- Тарабукін О.О.* 362 *Tarabukin O.O.* Kodnani Antiquity (Based on Studies by S.S. Gamchenko)
- Наші автори** 375 **Our authors**
- Список скорочень** 378 **List of abbreviations**

В. В. Ш е р с т ю к

ДО РЕКОНСТРУКЦІЇ ГОВТВЯНСЬКОЇ БИТВИ 1638 р.

На основі опису подій очевидця Говтвянської битви 1638 р. Ш. Окольського, із залученням результатів археологічних польових розшуків, здійснюється спроба реконструкції перебігу зазначеної баталії, із прив'язкою конкретних подій до окремих об'єктів та пам'яток на місцевості.

К л ю ч о в і с л о в а: Говтва, Приліпка, Буняківка, Шар-гора, Говтвянська битва 1638 р., Яків Остряниця.

Будь-який археологічний експеримент практичного плану не обходиться без певного предмету чи комплексу речей з елементами реконструкції. Більшість подібних досліджень пов'язані з натурною реконструкцією, як то зовнішнього вигляду різного роду споруд, готового продукту тощо. Іншого виду теоретична реконструкція, як то технологій виробництва тощо, що у великій мірі також ґрунтується на вивченні археологічних матеріальних решток, їх аналізові та співставленні з сучасними чи етнографічними даними. Щось подібне до останнього хотілося б запропонувати у цій роботі.

Реконструкція історичних битв, їх віртуальне відтворення (а в потенціалі — не лише віртуальне, а, можливо, й практичне) на місцевості — справа хоч і надзвичайно цікава, але в тій же мірі й складна, а часто — й неможлива. Адже головним об'єктом інформації тут виступає історичне джерело, на основі якого й проводяться археологічні розшуки на місцевості, і надалі будується та чи інша реконструкція.

Кілька подібних спроб реконструкцій битв ми маємо для давньоруського періоду, та й то часто доволі приблизних і схематичних. Для подальших епох ця кількість дещо підвищується, адже збільшується й інформаційна база,

як кількісно так і якісно. Але й тут ми маємо велику кількість неточностей, розбіжностей тощо — і в силу цього купу варіантів реконструкцій або їх умовність. Щодо козацької епохи можемо назвати, наприклад, чи не найбільш відомі битви першого року Хмельниччини, пошук та локалізація деяких із них ведеться до сих пір (не можна сказати що безуспішно, але все ж остаточних результатів ще на разі майже немає). Більше пощастило в цьому плані Берестецькій битві, і то лише завдяки археологічним розкопкам та природнім умовам збереження й консервації. Та що казати про XVII ст., коли навіть про події та місця «розкрученої» за імперськи та радянські часи Полтавської битви на разі стільки думок та версій що годі й казати. І це початок XVIII ст.! Тому про іншу відому баталію нашого краю, як то, наприклад, Битву на Ворсклі 1399 р., і говорити важко: прив'язка «Ворскла» розкриває дуже широкі перспективи для історико-археологічних розшуків та реконструкцій, що і на разі тривають безуспішно. Відносно Полтавщини також можемо відмітити, наприклад, ще Солоницьку, Куруківську та цілий ряд інших битв.

У цьому контексті варто звернути увагу на одну з битв першої половини XVII ст., періоду козацько-селянських повстань — Говтвянську баталію 1638 р. Остання цікава тим, що стала однією з небагатьох абсолютно переможних для повстанців, а також тим, що проходила неподалік, на території, прилеглої до сучасної Горішньоплавнівської історичної зони. А чи не найголовнішим є те, що вона на рідкість, особливо для того часу, доволі детально описана в джерелах. Не останню роль у цьому має й той факт, що в описах фігурує ціла низка топографічних та ландшафтних об'єктів, збережених

на сьогодні та таких, які можна територіально локалізувати, а також замкненість природно-географічного середовища означеної території, про що мова буде далі. Ну й останнім у переліку чинником, але, сподіваємося, не останнім за важливістю, був той факт, що автором та його колегами і учасниками експедицій 2007 і 2014 рр. тут були проведені розвідкові археологічні обстеження, топографічна зйомка місцевості тощо, що вилилося у репрезентований на разі результат.

Кілька слів про джерельну базу реконструкції. Чи не єдиним історичним джерелом у даному дослідженні є «Щоденник» очевидця цих подій, священника в стані польського табору, Ш. Окольського [Okolski, 1858; Дневник ..., 1896]. Варто відмітити з якою точністю він описав події цієї битви. Інші джерела, як то дані того ж Величка — вже інтерпретація, причому часто з варіаціями, зокрема, відносно кількості вбитих з тієї чи іншої сторони, що є ознакою політичної заангажованості літописця.

Кілька слів про саме Говтвянське городище. Останнє, а разом з ним і саме плато, знаходиться за 0,10—0,60 км на північ від північної окраїни східної околиці с. Приліпка, на ділянці плато корінного правого берега р. Псел лівобережного басейну р. Дніпро, в уроч. Шар-гора (історія цього містечка описана окремо [Шерс-

тук, 2009], а також готується окреме дослідження по історії цієї пам'ятки). Місце битви у широкому плані займає територію усієї ділянки плато корінного берега останця в уроч. Шар-гора, тобто, площу близько 65 га: сюди ж включено й територію городища (рис. 1; 2).

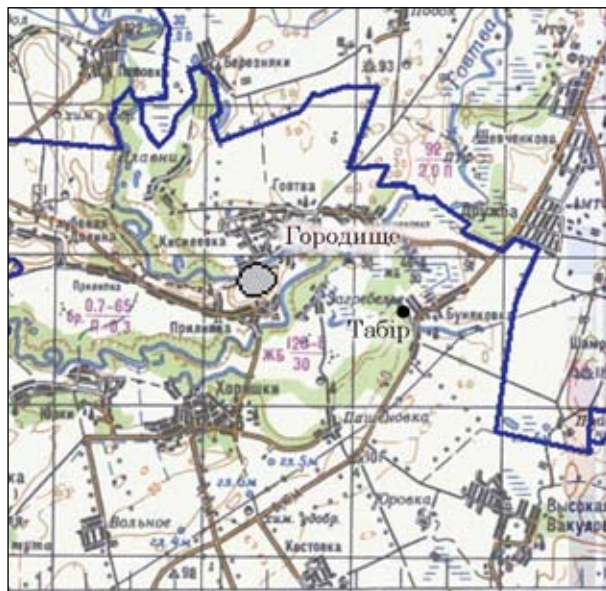

Рис. 1. Картосхема місця подій Говтвянської битви 1638 р., основа: М-36-92

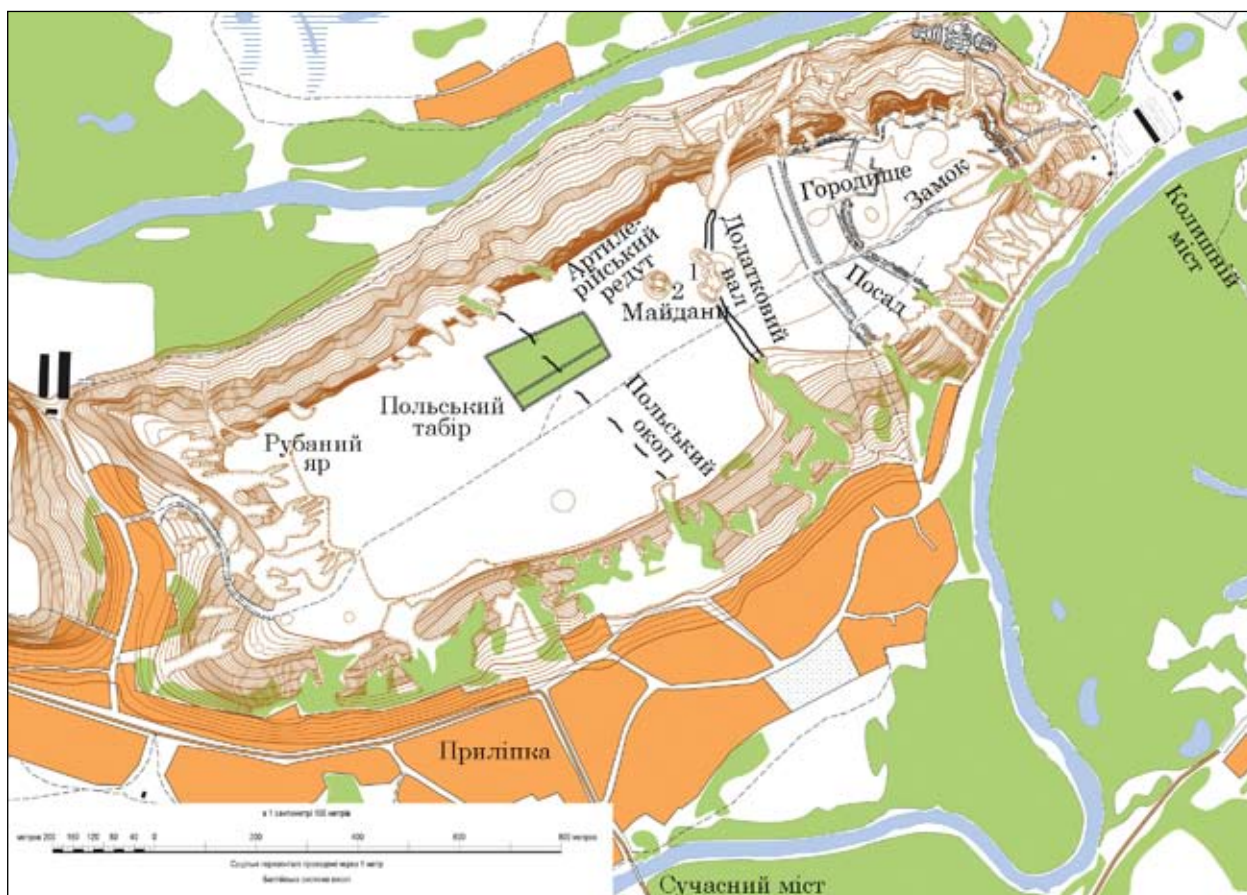

Рис. 2. План комплексу пам'яток в уроч. Шар-гора (О. Коротя, Є. Осадчий, 2014 р.), з місцями розташування об'єктів подій битви 1638 р.

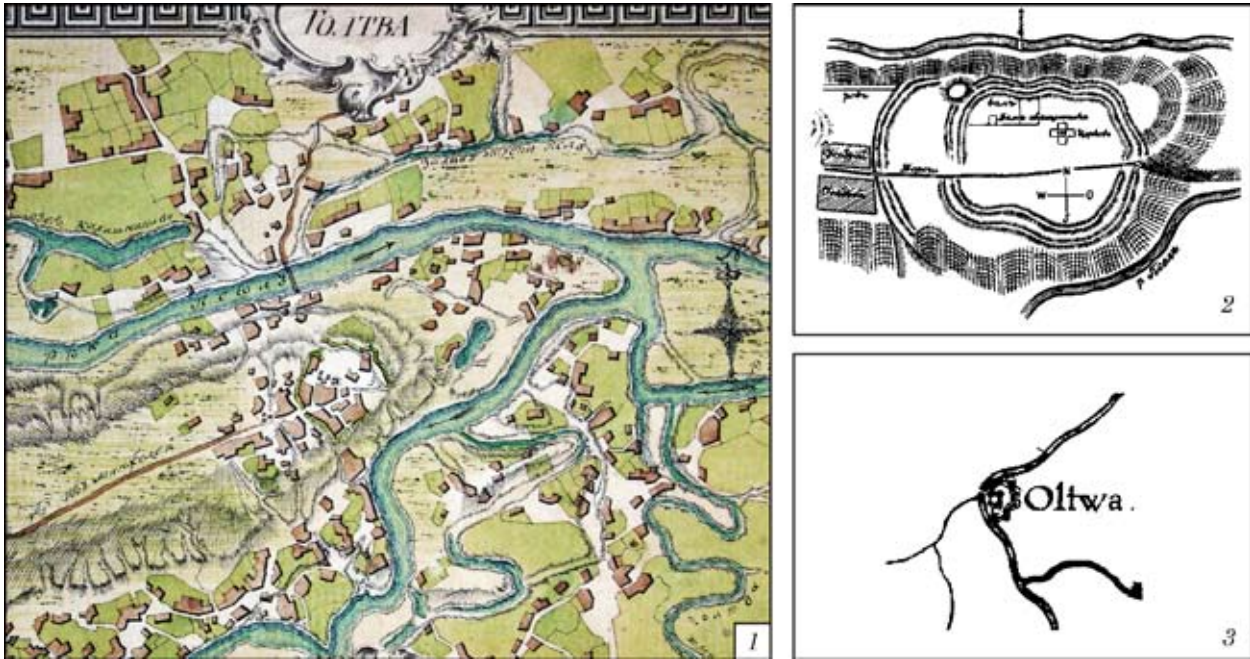

Рис. 3. Плани міста Говтва за Г. Бопланом, середина XVII ст. (3), кінець XVIII ст. (1) та решток городища за В.Г. Ляскоронським, початок XX ст. (2)

Не звертаючи уваги на передісторію зазначених подій, окреслимо лише головні моменти проходження самої битви. Отже, загони Я. Остряниці закріпилися у місті Говтва. Польське військо, разом з «коронною артилерією та німецькими солдатами» С. Потоцького спішило приступити до облоги, щоб перерізати повсталим шляхи відступу та перекрити постачання [Дневник ..., 1896, с. 220—221]. Скоріше за все, козацьке військо рухалося правобережною нагірною дорогою (показано, наприклад, на карті кінця XVIII ст. як «Д. [дорога] из Манжалеі» [Киевское] (рис. 3, 1), а не хоч і відомим, та все ж безлюдним, лівобережним Сагайдацьким шляхом. Певно, вони (як, згодом, й поляки) обрали маршрут максимально заселений, для кращого забезпечення продовольством.

Заслужують на увагу детальні описи Ш. Окольським оборонних заходів повсталих. Окрім природних перешкод фортеця мала замок та «місто» [укріплений посад] з «міцними частоколами» (їх рештки на разі дуже добре локалізуються (рис. 2). Ворота повсталі «загородили накріпко і засипали землею». На валах вартували тисячі людей, кілька сотень розмістили для оборони воріт та башт [теж цікавий факт фіксації подібної фортечної споруди]. Цікавим фактом є зауваження про широке застосування козаками «колдунів і чарівниць», які на високих дахах мали «здійснювати заклинання над порохом, гарматами, повітрям і вогнем» (тобто, відводили і гасили пожежі, тощо).

Окрім того, для додаткового захисту за межами фортеці козаки насипали «міцний вал за палісадом», «від одної річки до іншої», тобто, перерізавши упоперек весь мис [Дневник ..., 1896,

с. 220—221]. Місце розміщення цього додаткового валу можна локалізувати між двома великими ярами, які своїми вершинами доволі глибоко врізаються в масив гори, зменшуючи таким чином потенційну лінію оборони. На осі сполучення верхівок цих ярів знаходиться майдан 1 «Розрита Могила» групи I, що, здається, якраз і був включений у систему цих додаткових укріплень. Скоріше за все, вуса цього майдану були вписані у систему зазначеної лінії оборони, чим можна і пояснити їх нехарактерну, частково перебудовану, форму (рис. 2: додатковий вал). А те що він був виварений на селітру ще до 1638 р. виглядає цілком ймовірним, зважаючи на розвій курганно-майданного селітроварного виробництва саме у першій половині XVII ст. [Шерстюк, 2013]. Те, що він знаходився всередині оборонних споруд свідчить і відсутність його описів у прискількивого Окольського, котрий не вбачав у ньому майдану, адже не був тут раніше, а лише деталь оборонного передового валу.

Курган, що знаходився перед валом «обернули на сильний редут» для збільшення оборонної сили, тому що це було єдине місце підходу з напільного боку [Дневник ..., 1896, с. 222]. «Артилерійський передовий редут» перед валом надійно ототожнюється із майданом № 2 цієї ж групи (рис. 2: арт-редут). Останній не має (і не мав) вусів, а тому цілком логічно автором «Щоденника» названий саме «курганом», а не «майданом». Не виключено, що сліди вибирання ґрунту в ньому є якраз результатом влаштування тут вогневої точки повсталих, а не «селітряного» його походження (хоча, знову ж таки, міг бути й перевикористаним для військових цілей безвусим майданом).

Польський табір теж судячи з опису знаходився на території Шар-гори. Коронна кіннота стояла на горі «живим оплотом, шолом до шолому», а піхота, «як і зазвичай» (!), збудувала для себе при артилерії невеликий «окоп у вигляді бруствера» (!) для стрільби з рушниць. За зразком козаків, останнє польове укріплення було «перекинуто від ріки до ріки». Попереду нього розмістили ще три добре укріплені шанців, певно, для артилерії [Дневник ..., 1896, с. 222].

Місце розміщення польського табору надійно можна реконструктивно розташувати на плато тієї ж Шар-гори. Відкритим є лише питання на якій відстані від передової позиції повсталих. Так, Г. Сенкевич, описуючи одну з битв тих часів у своєму романі «Потоп», зазначає, що артилерія починала відкривати вогонь по наступаючій кінноті «за кількасот кроків» [Сенкевич 1993, с. 82]. Легка польова артилерія початку XVIII ст. (а тут ми маємо справу взагалі з першої половини XVII ст.) також могла вести прицільну стрільбу не далі ніж на 350 м (наприклад, трьохфунтова гармата при горизонтальному наведенні) чи 450 м (відповідно, 6-фунтова) [Барбасов, 1959, табл. 2].

На першу половину XVII ст. польова артилерія оснащувалася гарматами калібром не більше 6 фунтів, переважно, меншого. А зважаючи на той факт, що при початку штурму, зранку, було наказано «стріляти із рушниць і

гармат по козацьким шанцям», а «звідти відповіли тим же» [Дневник, 1896, с. 224], то взаєморозміщення цих укріплень було на досить невеликій відстані, яка могла дозволити вести відносно прицільний вогонь. Отже, не менше третини плато гори (а то й половина), її західна частина, цілком підходила за наведеними даними для облаштування такого табору. Таким чином, можемо припустити, що основний окоп польського війська пролягав приблизно на місці сучасного розміщення кладовища, за 300—400 м від козацьких укріплень, де також розташовані найглибше врізані у корінний берег яри (рис. 2: польський окоп).

Поляки продовжили приготування до штурму, який було заплановано на наступний день (6 травня за старим стилем), облаштуванням мосту (скоріше за все, останній було частково поруйновано козаками перед підходом коронного війська). Ш. Окольський зазначав, що на час битви «лише один міст вів від замку через воду» [Дневник, 1896, с. 221].

Спершу доволі неоднозначним видається місце розташування зазначеної переправи. Так, карта Говтви кінця XVIII ст. [Киевское] (рис. 3, 1), а також план В.Г. Ляскоронського початку XX ст. [Ляскоронский, 1907, с. 160] (рис. 3, 2), зображають його розташування на північ від міста, до сучасного с. Говтва, дорога від якого йшла до укріпленого посаду. Таке його розташування на час описуваної баталії

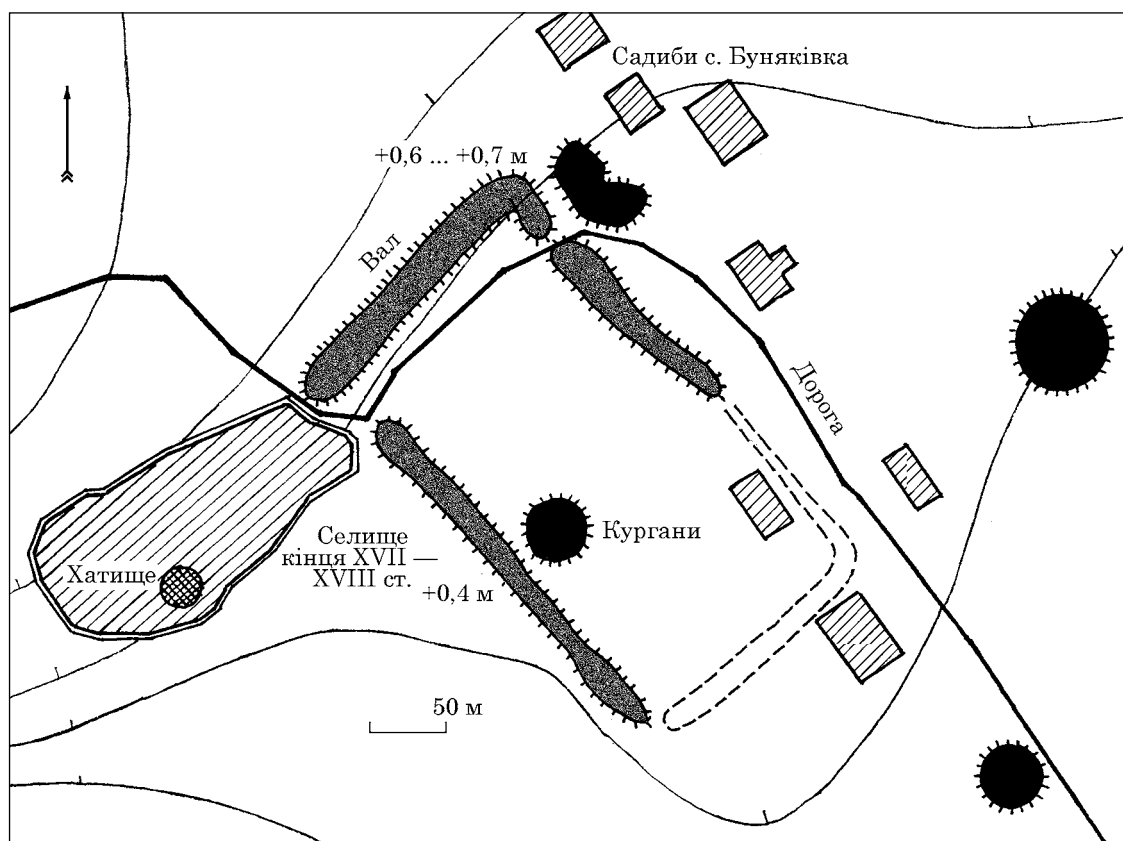

Рис. 4. План укріплення в с. Буняківка

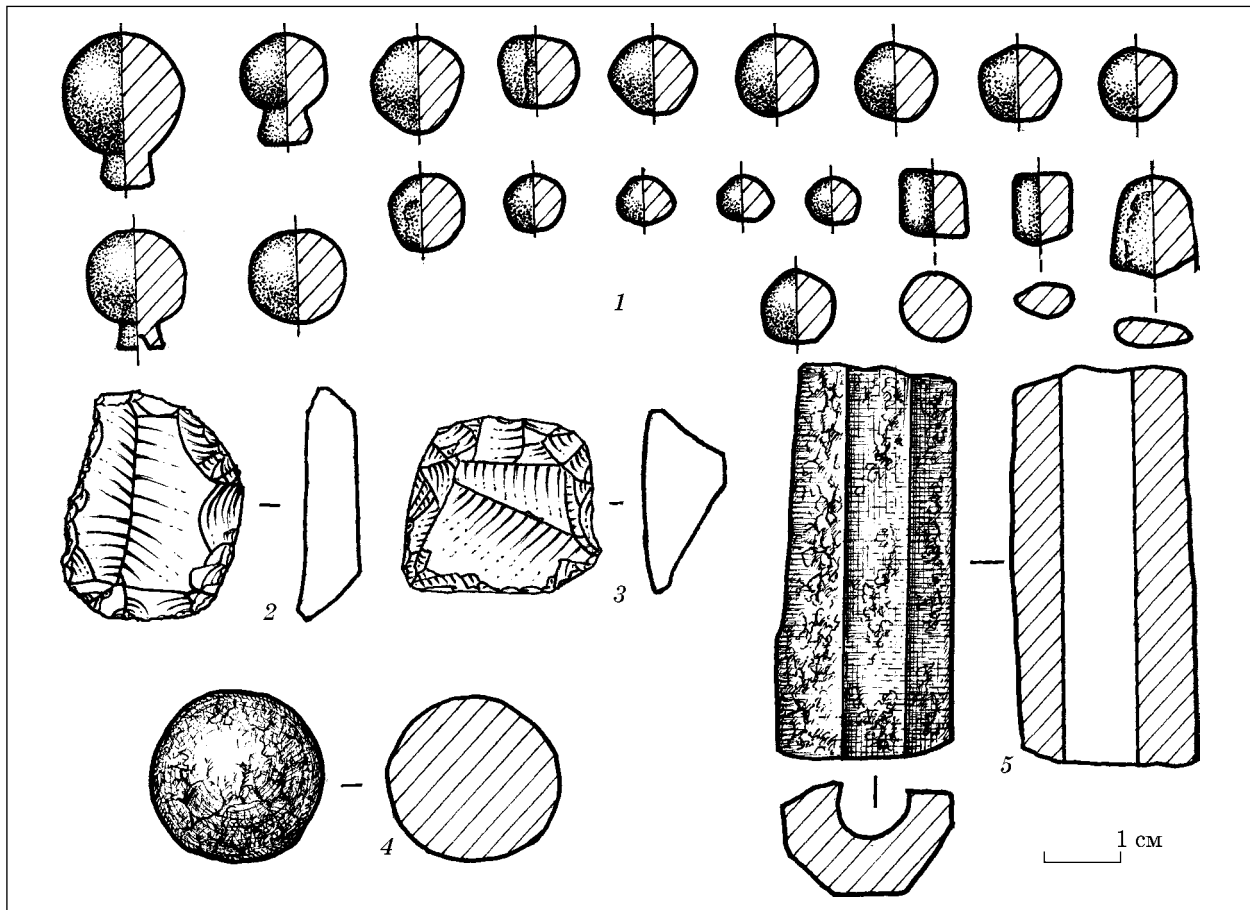

Рис. 5. Знахідки військового характеру з території городища (залізо, свинець, кремій)

видається неможливим за рядом описів (як то, наприклад, спроба захопити замок з мосту), а також через його розташування вище впадіння притоки Псла, р. Говтва, що є нехарактерним для зазначеного періоду.

У цьому плані важливим є звернення до карти Г. Боєплана, а саме плану містечка, де міст чітко значиться на південь (південний схід) від міста, нижче впадіння р. Говтва [Боєплан, 1990, карта] (рис. 3, 3). Правильність такого розміщення мосту (принаймні, у зазначений період) підтверджує і місцева назва кутка — Замостя, а також ряд інших джерел. Тим паче, що якраз до цього місця й ішла дорога, що виходила від замку містечка, що досить помітно з топоплану пам'ятки. Пізніше, у ХХ ст., міст через Псел був наведений ще нижче по руслу річки.

Також того дня (5 травня) було переведено на лівий берег Псла два полки німецької піхоти та кілька тисяч реєстрових козаків, що мали «звернутися до замку і мосту». Піхота відразу ж насипала шанці, «у яких і зачинилася». Спроба одного з полковників реєстровців Ілляша зненацька захопити замкові ворота була провальною: козаки відбили атаку і спалили міст. Після цього, у тому числі й вночі, відбудова мосту продовжувалася [Дневник ..., 1896, с. 222—223].

Вночі частина козацького війська перебралася на лівий берег Псла, і поробила в лісі численні засіки, щоб перешкодити кінноті підступ до укріплення піхоти. Зранку останню було атаковано і розбито, а поляки не змогли без мосту «надати їм допомоги в густому, болотистому і заваленому колодами лісі» [Дневник ..., 1896, с. 223—224].

Як було сказано вище, зазначена частина піхотних військ встигла звести земляні укріплення на місці розташування табору. А так як вона була досить численною (Ш. Окоцький не називає точної її цифри, але й названі С. Величком 9800 чоловік теж виглядають перебільшенням [Величко, 1864, с. 202]), можна припустити що ці «невеликі окопи у вигляді брустверів» (згодом як ті, що зводили поляки на Шар-горі [Дневник ..., 1896, с. 222]) могли мати досить виразну висоту і зберегтися. Пошук зазначеного табору в заплаві р. Псел не дав результату ні польовими розвідками, ні за допомогою віртуальних археологічних досліджень. Та й ділянка заплави тут надзвичайно понижена, навіть зараз на початок травня важкопрохідна і зволожена. Тут немає зручного місця для отаборення великої кількості людей, та ще й зведення фортифікаційних (хоч і тимчасових) укріплень.

Тому як варіант місця розташування зазначеної залоги можна запропонувати рештки ук-

ріплені, виявлених у 2011 р. В.В. Лямкіним [Лямкін, 2016], і обстежених у 2015 р. автором. Вони знаходяться безпосередньо на західній околиці с. Буняківка. Територія місцезнаходження обмежена ділянкою мису, що утворений старицею-протокою р. Говтва та невеликим

безіменним струмком, лівобічним притоком річки, що бере свій початок з уроч. Мочар.

Тут на разі наявні рештки прямокутного укріплення, збереженими розмірами 120 × 180 м. Частина їх на разі зруйнована, а тому по довгій осі їх протяжність може бути дещо більшою.

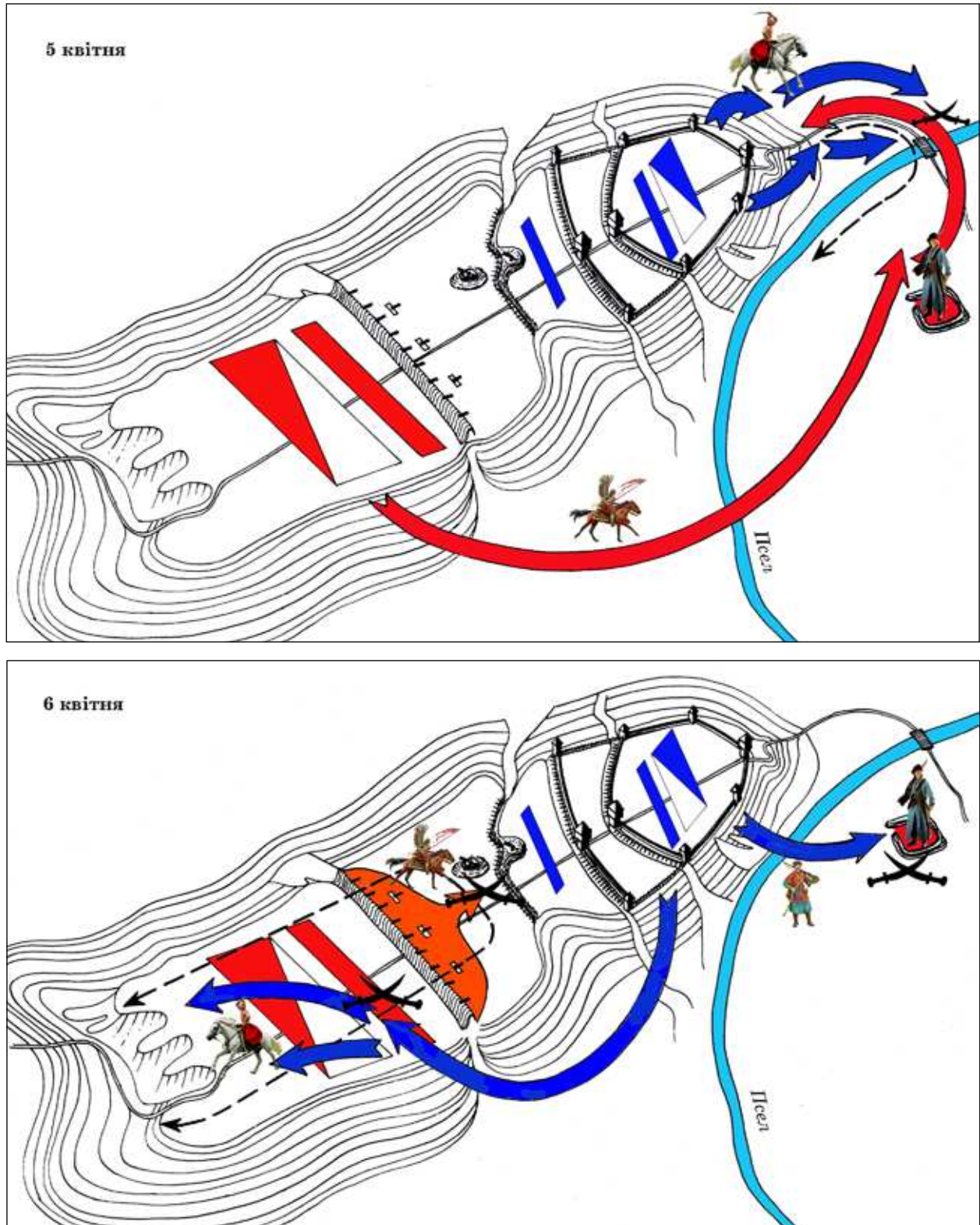

Рис. 6. Схематична реконструкція подій Говтвянської битви 5—6 травня 1638 р. Червоним кольором показане розміщення та дії польського війська, синім — повсталих

Рештки збереженого валу на сьогодні сягають на різних ділянках у висоту до 0,40—0,70 м. У межах укріплення знаходиться доволі примітний курган, ще кілька давніх могил (у тому числі висотою понад 6 м!) знаходяться поряд (рис. 4).

До означених валів по краю схилу примикають рештки селища кінця XVII — початку XVIII ст., на території якого траплялися окремі археологічні матеріали інших епох, зокрема — мідний візантійський фоліс. Але зазначений «хутір» навряд чи має відношення до решток описуваних валів. Вважати їх залишками тривалого в часі укріплення-фортеці, теж здається, недоречним. Тим паче, відомостей про них ми ніде не знаходимо. Хоча й їх розміщення на досить пристойній відстані (близько 3 км) від Говтви також може бути не найкращим аргументом на користь локалізації на цьому місці саме зазначеного табору 1638 р. Належність останнього до зазначеної історичної епохи може бути уточнене лише за результатами археологічних розкопок у майбутньому. Хоча теоретично іншого, не кажучи вже про кращого, місця для його розміщення в окрузі годі й знайти.

Про досить буремну історію Говтвянського городища свідчать і численні артефакти військового характеру з території плато Шар-гори. Більшість цих матеріалів (як то: свинцеві кулі, шматки картечі, тощо) трапляються саме на ділянці селища та у проміжку між останнім і цвинтарем, у зоні реконструйованих нами бойових дій. Окрім них до цієї категорії належать і рушничні кремені, металева деталь ствола рушниці чи пістоля, картечне ядро тощо (рис. 5). Відомості про передачу до одного з Київських музеїв шаблі козацької доби, знайденої на схилі гори (можливо, в «Порубаному ярі», урочищі, назву якого пов'язують саме з подіями означених баталій). Описані знахідки, цілком вірогідно, у більшій мірі відображають саме перипетії події 1638 р., адже пізніше Говтва майже не виступала ареною великий військових баталій (можна назвати хіба ще події захоплення містечка Виговським 1658 р.).

За результатами вищезначених реконструкцій було створено картосхему військових дій упродовж двох днів (рис. 6).

Таким чином, співставлення історичних документів з археологічними старожитностями та артефактами дало змогу досить детально реконструювати хід Говтвянської битви 1638 р., відобразити її події на місцевості, віднайти та співвіднести окремі об'єкти комплексу пам'яток на Шар-горі та її околицях із перипетіями цієї історичної події.

У майбутньому на території урочища є перспектива створення історико-археологічної охоронюваної території, одним з яких може й стати місце битви 1638 р. Як відомо, місця історичних битв також є об'єктом археологічної спадщини, але на разі вони доволі рідко ста-

ють власне охоронюваними територіями, через окреслені у вступі обставини. Тут же ми маємо цілком реальні підстави для доволі чіткого територіального її визначення, зокрема — хоча б в межах комплексу Шар-гори. Остання, до речі, може бути цікава й з природничого боку як ландшафтно-геологічна пам'ятка. Це відкриває доволі широкі перспективи для подальшої охорони цієї місцевості, і зокрема — археологічних об'єктів у її межах.

Цікавою ця реконструкція може бути і для вивчення військової тактики тих часів. Також важливим є той факт що на цьому місці вже багато років проводиться етно-фестиваль «Козацької слави цілюще джерело», і є вже певні зрушення у плані власне історично-практичного реконструкційного облаштування місцевості (щоправда, не завжди вдалого). А зважаючи на все зростаючу популярність військово-практичних реконструкцій ця битва може стати базою для розширення сфери інтересів зазначеного заходу.

Барбасов А.П. Оформление артиллерии как рода войск русской регулярной армии (первая четверть XVIII в.) // Сборник исследований и материалов артиллерийского исторического музея. — Л., 1959. — Вып. IV. — С. 95—111.

Боплан Г.Л. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. — К., 1990. — 254 с.

Величко С. Летопись событий в Юго-западной России в XVII веке. — К., 1864. — Т. 4. — 436 с.

Дневник Симеона Окольского (1637—1638 г.) // Мемуары относящиеся к истории Южной Руси. — К., 1896. — С. 220—225.

Киевское наместничество с планами уездных городов / рукописна карта; кін. XVIII ст. / Фонди національного музею історії України.

Лямкін В.В., Шерстюк В.В. Буняківка I, місцезнаходження доби бронзи, ранньослов'янського та давньоруського часу, вали (укріплення козацької доби?) // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Козельщинський район. — Полтава, 2016. — С. 131—132.

Ляскоронский В.Г. Городища, курганы и длинные (змиевые) валы по течению рр. Псла и Ворсклы // Тр. XIII АС. — М., 1907. — Т. I. — С. 158—210.

Сенкевич Г. Потоп: Роман в 2 кн. — М., 1993. — Кн. 1. — 590 с.

Шерстюк В.В. До першовитоків селітроварного промислу на Лівобережній Україні (перша половина XVII ст.) // Старожитності Лівобережного Подніпров'я — 2013. — Київ; Полтава, 2013. — С. 20—23.

Шерстюк В. Говтвянське та Гребінківське городища пізньосередньовічного часу на Полтавщині // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. — К., 2009. — Вип. 18. — С. 120—127.

Okolski S. Dyaryusz transakcyi wojennej między wojskiem koronnem i zaporoskiem w r. 1637 // Kontynuacja dyaryusza wojennego [...] nad zawziętymi w uporze krzywoprzysięgłych i swowolnych kozakami w roku 1638 odprawiona. — Kraków, 1858. — S. 91—102.

В. В. Ш е р с т ю к

V. V. S h e r s t y u k

К РЕКОНСТРУКЦИИ ГОВТВЯНСКОЙ БИТВЫ 1638 г.

В публикации предложена историческая реконструкция хода событий битвы под Говтвоем в 1638 г., между козацкими войсками под предводительством Я. Острияницы и польской армией. Эта возможность стала реальной благодаря сохраненному детализированному описанию очевидца событий Ш. Окольского, а также произведенными масштабными полевыми археологическими исследованиями. Использование этих двух источников дало возможность максимально подробно восстановить ход событий битвы с привязками отдельных моментов к объектам местности.

К л ю ч е в ы е с л о в а: Говтва, Прилипка, Бунякивка, Шар-гора, Говтвянская битва 1638 г., Яков Острияница.

BY THE RECONSTRUCTION OF THE BATTLE NEAR GOVTVA 1638

This publication is an attempt of historical reconstruction of the course of events of the Battle near Govtva 1638, between Cossacks troops led by Y. Ostryanitsy and the Polish army. This possibility became a reality thanks to the detailed description of the events that have been made eyewitness Sh. Okolskim, as well as large-scale archaeological research field. Using these two sources became possible to the maximum detail to reconstruct the course of events of the Battle of georeferenced individual components to specific objects on the ground.

K e y w o r d s: Govtva, Prilipka, Bunyakivka, Shar-mountain, Battle near Govtva 1638, Jacov Ostryanitsa.

Одержано 1.10.2016

НАШІ АВТОРИ

БАШКОВ Олександр Олександрович — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії слов'янських народів Брестського державного університету ім. О.С. Пушкіна. E-mail: *bashkow@mail.ru*.

БІРКІНА Наталія Олександрівна — молодший науковий співробітник Державного історичного музею, Москва. E-mail: *dulebova_natalya@mail.ru*.

БІБІКОВ Дмитро Валентинович — молодший науковий співробітник ІА НАН України. E-mail: *bibikov-@bigmir.net*.

БІТКОВСЬКА Тетяна Володимирівна — лаборант І категорії ІА НАН України. E-mail: *drosova@yandex.ua*.

БОНДАР Ксенія Михайлівна — кандидат геологічних наук, старший науковий співробітник КНУ імені Тараса Шевченка. E-mail: *ks_bondar@ukr.net*.

ВОЛОДАРЕЦЬ-УРБАНОВИЧ Ярослав Володимирович — кандидат історичних наук, науковий співробітник ІА НАН України. E-mail: *volodarets_urbanovych@iananu.org.ua*.

ГЕЙКО Анатолій Володимирович — кандидат історичних наук, завідувач відділу Інституту керамології — відділення Інституту народознавства НАН України. E-mail: *filoarh@ukr.net*.

ГНЕРА Володимир Анатолійович — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ІА НАН України. E-mail: *soiskatel@ex.ua*.

ГОПКАЛО Оксана Викторовна — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ІА НАН України. E-mail: *hopkalo@gmail.com*.

ГОРБАНЕНКО Сергій Анатолійович — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ІА НАН України. E-mail: *gorbanenko@gmail.com*.

ГОРОБЕЦЬ Леонід Вікторович — кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник ННПМ НАН України. E-mail: *ornitologist@gmail.com*.

ГОТУН Ігор Анатолійович — кандидат історичних наук, науковий співробітник ІА НАН України. E-mail: *gotun@i.ua*.

ДАРАГАН Марина Миколаївна — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту археології НАН України. E-mail: *darmar@ukr.net*.

ДІДЕНКО Сергій Васильович — завідувач сектором раннього залізного віку Національного музею історії України. E-mail: *svdidenko@yandex.ru*.

ЖУРАВЛІОВ Олег Петрович — кандидат історичних наук, колишній старший науковий співробітник ІА НАН України, пенсіонер.

ЖУРУХІНА Олена Юріївна — завідувач відділу Музею історії Десятинної церкви. E-mail: *lenzhurukh@mail.ru*.

- ЗОЦЕНКО Іван Володимирович** — молодший науковий співробітник ІА НАН України. E-mail: *zotsenkoi@ex.ua*.
- ІВАКІН Всеволод Глібович** — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ІА НАН України. E-mail: *wkniaz16@ukr.net*.
- ІОВ Олег Вільгельмович** — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії НАН Білорусі. E-mail: *helge.job@tut.by*.
- КАМЕЛИНА Галина Олексіївна** — науковий співробітник Державного історичного музею, м. Москва. E-mail: *kamgalina@yandex.ru*.
- КЕДУН Іван Станіславович** — кандидат історичних наук, доцент Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. E-mail: *kedunis@ukr.net*.
- КОВАЛЬ Олександр Анатолійович** — молодший науковий співробітник ІА НАН України. E-mail: *otez_@ukr.net*.
- КОВАЛЬЧУК Олександр Миколайович** — кандидат біологічних наук, науковий співробітник ННПМ НАН України. E-mail: *Biologist@ukr.net*.
- КОЗАК Олександра Деонізіївна** — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ІА НАН України. E-mail: *akozak26@ukr.net*.
- КОЗЮБА Віталій Костянтинович** — кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник ІА НАН України. E-mail: *kozubavk@gmail.com*.
- КОЛОДА Володимир Васильович** — кандидат історичних наук, доцент кафедри ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. E-mail: *koloda_v@rambler.ru, koloda.v@gmail.com*.
- КОШМАН Вадим Іванович** — кандидат історичних наук, завідувач відділом Інституту історії НАН Білорусі. E-mail: *vadzim_archeo@tut.by*.
- КРАВЧЕНКО Роман Анатолійович** — аспірант, науковий співробітник ЧНПУ ім. Т.Г. Шевченка. E-mail: *romakrav@ukr.net*.
- КРАКАЛО Ірина Володимирівна** — молодший науковий співробітник Краєзнавчого музею м. Горішні Плавні. E-mail: *irina-krakalo@yandex.ua*.
- ЛИСЕНКО Світлана Станіславівна** — кандидат історичних наук, науковий співробітник ІА НАН України. E-mail: *aheron2000@yandex.ua*.
- ЛИСЕНКО Сергій Дмитрович** — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ІА НАН України. E-mail: *suraganga@yandex.ru*.
- МАГОМЕДОВ Борис Вікторович** — доктор історичних наук, провідний науковий співробітник ІА НАН України. E-mail: *bmagomedov@gmail.com*.
- МАМОНОВА Анна Андріївна** — художник-реставратор по тканинах 1 категорії Державного історичного музею, м. Москва. E-mail: *mc mice@yandex.ru*.
- МИЛАШЕВСЬКИЙ Олександр Степанович** — молодший науковий співробітник ІА НАН України. E-mail: *milan7667@gmail.com*.
- МУСІН Олександр Євгенович** — доктор історичних наук, провідний науковий співробітник ІМК РАН. E-mail: *aleksandr_musin@mail.ru*.
- НЕСТЕРОВСЬКИЙ Віктор Антонович** — доктор геологічних наук, професор КНУ імені Тараса Шевченка, директор Геологічного музею. E-mail: *nesterovski@univ.kiev.ua*.
- НІКІТЕНКО Ігор Святославович** — кандидат геологічних наук, доцент Державного вищого навчального закладу «Національний гірничий університет». E-mail: *ihornikitenko@gmail.com*.
- ОЛЕНИЧ Андрій Миколайович** — молодший науковий співробітник ІА НАН України. E-mail: *atli-sent@bigmir.net*.
- ПАРХОМЕНКО Олексій Геннадійович** — аспірант, співробітник Центру пам'яткознавства НАН України та УТОПІК. E-mail: *said-club-159@ya.ru*.
- ПЕТРАУСКАС Андрій Вальдасович** — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ІА НАН України. E-mail: *petrauskas@i.ua*.
- ПЕТРАУСКАС Олег Валдасович** — кандидат історичних наук, завідувач відділом ІА НАН України. E-mail: *petrauskas2@yandex.ru*.
- ПЕСКОВА Анна Анисимівна** — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ІМК РАН. E-mail: *peskovaaa@rambler.ru*.
- ПЛАВІНСЬКИЙ Миколай Олександрович** — кандидат історичних наук, доцент Білоруського державного університету. E-mail: *plavinsky_arc@mail.ru*.

- ПОГОРЖЕЛЬСЬКА Ірина Володимирівна** — молодший науковий співробітник ДП «Оперативна археологічна служба України». E-mail: *zbrojar@ukr.net*.
- РЕЙДА Роман Миколайович** — кандидат історичних наук, науковий співробітник ІА НАН України. E-mail: *romanreyda@ukr.net*.
- РУДИЧ Тетяна Олександрівна** — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ІА НАН України. E-mail: *rudich@iananu.org.ua*.
- САПЕГІН Сергій Васильович** — старший науковий співробітник Музею-заповідника А.С. Макаренка. E-mail: *folium_sv@mail.ru*.
- СЕНЮК Олег Геннадійович** — науковий співробітник ДП НДЦ ОАСУ ІА НАН України. E-mail: *sog32@ukr.net*.
- СЕРГЄЄВА Марина Сергіївна** — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ІА НАН України. E-mail: *mar.sergeyeva@gmail.com*.
- СКИБА Андрій Володимирович** — кандидат історичних наук, науковий співробітник ІА НАН України. E-mail: *skyba-andriy@ukr.net*.
- СУПРУНЕНКО Олександр Борисович** — кандидат історичних наук, директор Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. E-mail: *poltava_local_museum@ukr.net*.
- ТАРАБУКІН Олександр Олександрович** — старший науковий працівник Житомирського обласного краєзнавчого музею. E-mail: *alex.tarabuckin@yandex.ua*.
- ТАРАСОВ Сергій Васильович** — кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Музею історії Мінська. E-mail: *s.v.tarasov@gmail.com*.
- ЧЕРНЕНКО Олена Євгеніївна** — кандидат історичних наук, доцент ЧНПУ ім. Т.Г. Шевченка. E-mail: *allisscorp@gmail.com*.
- ШЕРСТЮК В'ячеслав Вікторович** — магістр, завідувач відділу Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської ОДА. E-mail: *sher_s83@mail.ru*.
- ЯНІШ Євгенія Юріївна** — кандидат біологічних наук, молодший науковий співробітник Інституту зоології імені І.І. Шмальгаузена НАН України. E-mail: *tinel@ukr.net*.